

MODERN DÖNEMDE KAFKASLARDA İŞBİRLİĞİ MODELLERİ

Vügar İMANBEYLİ*

Öz

Günümüzde Kafkasya, toplumlar/devletlerarasında kanlı çatışma ve çeşitli “dondurulmuş” sorunların yaşandığı bir bölge olarak algılanmaktadır. Bununla beraber, söz konusu bölgedeki tarihi sürece bakıldığında, istikrar ve işbirliği girişimlerinin yoğun yaşandığı dönemler gözlemlenebilir. Hatta bölge elitlerinin bir zamanlar konfedere bir devlet oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu makale esasen Kafkasya’da 20. yüzyılın başlarındaki işbirliği eğilimlerini, konfederasyon girişimlerini (*Seim*), 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık döneminde bölgesel işbirliği çabalarını, Avrupa’daki Kafkasyalı muhacirlerin konfederasyon özelemlerini ve 1920-30’lardaki Sovyet modelini (*Zakfederatsiya*) söz konusu etmekte; akabinde ise 1991 sonrası yeniden bağımsızlık döneminde bölge devletlerinin çeşitli işbirliği önerilerini özetlemektedir. Yazı, mevzubahis tarihi tecrübenin ve işbirliği kalıplarının, mevcut sorunların çözümünde göz ardı edilmemesi gereken zengin bir arka plan oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Kafkasya Konfederasyonu, Kafkas *Seimi*, *Zakfederatsiya*, Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu.

Abstract

Partnership Models in the Caucasus in the Modern Times

Nowadays the Caucasus is perceived as a region where bloody conflicts and various “frozen” disputes are going on among societies/states. However, in the historical process of this region, periods of intensive regional attempts for stability and partnership can be observed. Even elites in the region had made several attempts to live under the confederative state. This article mainly focuses on partnership tendencies in the Caucasus at the beginning of the 20th century, attempts for the confederative state (*Seim*), regional conference initiatives in the independent years of 1918-1920, confederation aspirations of the Caucasian emigrants in Europe, and Soviet experience (*Zakfederatsia*) in the 1920-1930s. Then it briefly examines various partnership proposals of the regional states in the second independent period after 1991. The article argues that this rich historical experience and previous partnership patterns should not be ignored in finding solutions to the current problems.

Keywords: Caucasian Confederation, Caucasian *Seim*, *Zakfederatsiya*, Caucasian Stability and Partnership Platform.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, e-mail: yugarimanbeyli@sehir.edu.tr

Giriş

Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya coğrafyası, toplumlar ve devletlerarasında sıcak çatışmaların ve çeşitli sorunların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Hatta mevzubahis ihtilafların çoğunluğu nihai çözüme ulaş(tırıl)mamakla birlikte dondurulmuşlardır. Bununla beraber, tarihi süreç içinde bakıldığında Kafkaslardaki toplumların genel olarak bir uyum içinde yaşadıkları ve burada işbirliği girişimlerinin varolduğu gözlemlenebilir. Günümüzde aralarında ciddi problemler olan toplumların bir zamanlar bir federe devlet içinde bulunmaya çalıştıkları müşahade edilebilir. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısındaki tarihi tecrübe dikkate değerdir. Bu tecrübe, ortak bir parlamento tesis edilmesi, Kafkas (kon)federasyonu veya devletlerarasında bir konsey kurulması gibi tartışmalardan, taslaklardan, yoğun müzakerelerden ve çeşitli çabalardan oluşmaktadır.

Bu yazının amacı, 20. yüzyılda Kafkasya'daki işbirliği eğilimlerini ve modellerini ele almak, bu çerçevede 1918-1920 yıllarında toplumlar arasındaki federasyon girişimlerine, ilgili aydınların düşüncelerine, o dönemde yapılan Kafkas konferanslarına değinmek ve son olarak da 1991 sonrasında bölge devletlerinin kendi aralarındaki koordinasyon çabalarına göz atmaktır. Geçmişten günümüze uzanan bu tarihi süreç içinde Kafkaslardaki işbirliği denemelerinin, mevcut sorunların çözümünde olumlu veya olumsuz yönde katkı sağlayıcı olduğu söylenebilir.

1917 Öncesi Kafkasya'da Rus Yayılması

Kafkasya'da işbirliği çabalarının yoğun olarak yaşandığı 1918-1920 dönemine geçmeden önce 1917'ye kadar bu bölgenin genel manzarasına kısaca bakmak gerekir. Osmanlı ve Safevilerin etki alanı olan Kafkasya'ya 18. asrın ikinci yarısından itibaren kuzeyden Rusların nüfuz etmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde II. Katerina tarafından yönetilen Çarlık Rusya'sı etkili sonuçları olan yayılmacı politikalar izlemiştir. 1774'te fiili olarak Kırım'ı ele geçiren Çarlık, stratejik açıdan önemli bir bölge olan Kafkasya'ya yönelmiştir. Ruslar, Kafkas Dağlarını aşip ötesine geçerken daha sonra tüm bölge dillerine geçecek ve günümüze dek kullanılagелеcek olan bir

terimi -*Zakafkasya*, yani *Kafkas ötesi*¹- de literatüre kazandırmışlardır. Bu arada, Kafkaslara yayılan Ruslar, istilada fazla zorlanmamışlardır. Birkaç defa Osmanlı ve Safevi arasında gidip gelen ve bu devletlere bağlılığı kabul eden Gürcistan, 1783'te tahtı zaten sallantıda olan Gürcü Çarı II. İrakli'nin imzaladığı bir anlaşmayla Rusya'nın himayesine girmiştir.² Bir süre sonra, 1801'de ise Gürcistan bir vilayete (*guberniya*) dönüştürülerek Rus hegemonyası teyit edilmiştir. Ruslar, Kuzey Azerbaycan'da ise, küçük devletçikler olan hanlıklarla karşılaşmışlardı. Kimisini ikili özel anlaşmayla, kimisini ise zor kullanarak 'ram' etmeye çalışmışlardı. Gence ve Bakü gibi hanlıkların direnişi tam yayılmayı birkaç sene ertelese de, 1801'den itibaren bunlar da birer birer ele geçirildi. Bu tarihten sonra Rusya, Kafkaslara tam olarak yerleşebilmek amacıyla İran (1804-1813 ve 1826-1828) ve Osmanlı (1806-1812 ve 1828-1829) ile hep zaferle sonuçlanan ikişer savaş yapmıştı.³

Bunların akabinde ise Çarlık, bölgedeki nüfus yapısını değiştirmeye ve idari sistemi yeniden yapılandırmaya girişti. Bu bağlamda, o dönemde bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında Ermeni nüfusun çoğunluk teşkil etmesi veya bir Ermeni devleti söz konusu bile değilken ve daha önce bölge İrevan ve Nahçıvan gibi Azerbaycan hanlıklarının idaresinde iken, 1828'de bölgeye 100 bini Osmanlı'dan ve 50 bini de İran'dan olmak üzere 150 bin kadar Ermeni nüfus yerleştirilmişti.⁴ Amaç çok açık idi: Rusya bölgede gerektiğinde sadece kendisi ile stratejik ortaklık kuracak bir tampon bölge -Ermeni toplumu (ve sonra devleti)- oluşturmayı amaçlıyordu.

¹ İngilizceye *Transcaucasia* olarak tercüme edilen bu terim, Güney Kafkasya'yı nitelendirmektedir. Sovyetler zamanında da bu terimin kullanıldığını belirtmek gerekir. Türkiye'de ise birçok yerli ve yabancı yazar tarafından *Transkafkasya* olarak kullanılmıştır. Aslında bu isimlendirme Moskova'nın bakışını yansıtmaktaydı. Bu yazıda daha nötr bir terim - Güney Kafkasya- ismi kullanılacaktır ki, 1991 sonrasında da bölge literatüründe bu ismin kullanımını üstünlük kazanmıştır.

² Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara 1993, s. 299-300.

³ İran'la Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmaları yapılmıştı. Kurat, **a.g.e.**, s. 323.

⁴ Rusların Erivan çevresinde nüfus politikaları ve ilgili istatistikler için bkz.: Rafik Safarov, **İzmenenie Etnicheskogo Sostava Naseleniia Erivanskoï Gubernii v XIX – XX vekakh: Etnodemograficheskoe i Etnogeograficheskoe Issledovanie** [19 ve 20. yüzyıllarda Erivan guberniyası nüfusunun etnik kompozisyonunun değişimi: Etno-demografik ve etno-coğrafi inceleme], Bakü 2009. Hatta 1978 yılında Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin buraya göç ettirilmelerinin 150. yıldönümü münasebetiyle bir anıt diktikleri ve daha sonraki olaylar esnasında tarihi hafızayı yok etmek amacıyla söz konusu anıtın yıktıkları genişçe bilinen bir olaydır.

Burası, komşu ülkelere (İran, Osmanlı) karşı da bir nevi siper olacak, aynı zamanda bölge içinde “denge”yi Ruslar lehine değiştirecekti. Ayrıca, kabileler halinde Rus köylüleri de Kafkaslara yerleştirilmişti. Bu göçler de neredeyse bir asır sürmüştü. Aslında Kafkasya 19. yüzyılda bir nevi sürgün yeri sayılırdı. “Sürgün”e gelenlerin içinde gözden düşmüş ve yolsuzluk suçlamasıyla yakalanmış memurlar, dini inançları yüzünden baskıya uğrayan *Molokan* grupların yanı sıra, meşrutiyet isteyen *Dekabrist* hareketinin mensupları ve Mihail Lermontov gibi entelektüeller de bulunuyordu. Bölgede yeni idari düzenleme çerçevesinde ilk başlarda *komendant* isimli komutanların yönetiminde askeri bölgeler rejimi uygulanmıştı. Bölgedeki genel karar alma süreci dahil her şey ordudaki bu komutanların elinde idi. Askerlerin keyfi yönetimi bir süre sonra isyanlara yol açmıştı. Kafkasyalı Dağlıların Şeyh Şamil önderliğindeki direnişi ise 1860'lara dek sürmüştü. Yönetimi “sivilleştirmek” amacıyla 1844'te Tiflis merkezli Kafkasya Genel Valiliği kurulmuş ve birkaç defa bölge içinde *guberniyalar* taksimatı yeniden yapılmıştı.⁵

19. asrın ortalarında Kafkasya, birçok anlamda Rusya'dan çok “uzak”tı. Bu bir taraftan Dağlıların uzun süren direnişiyle ilgili idi. Kafkasya'nın özellikle kuzeyi, söz konusu mukavemet hareketi sonucunda kontrol altında tutulamıyordu. Diğer taraftan, Çarlık yasaları adet olduğu üzere 10-20 sene gecikmeyle uygulanıyordu. Bu da Rusya'nın kolonizasyon politikasının bir sonucu idi. Bunlarla beraber, asrın son çeyreğine gelindiğinde, sanayi ve ulaşım araçlarının gelişmesi ile bölge Rusya ve dünyaya açılmaya başlamıştı. Bakü'de muazzam petrol rezervlerinin varlığı ve bunlar üzerindeki devlet tekelinin 1872'de kaldırılması, on sene sonra Bakü-Batum petrol boru hattının işletmeye açılması ve çeşitli istikametlerde demir yolu hatlarının yapımı gibi önemli gelişmeleri tetiklemişti. Bütün bunlara rağmen, Kafkasya gerek gelişmişlik ve gerek de yasaların uygulanması yönünden Rusya'nın merkezi bölgelerinden çok geri kalıyordu. Birçok adaletsizlik ve haksızlık örnekleriyle karşı karşıya kalmışlık durumu, bölge halkları için bir nevi mobilizasyon kaynağı olmuştu. 1905'teki göreceli özgürlük havasında fırsat bulanlar milli taleplerini yazılı şekle

⁵ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönmeden 21.Yüzyıla**, (çev. Kezban Acar), İstanbul 2011, s. 326-333.

dökmüşlerdi. Burada, her milletin burjuva, aydın ve işçi tabakalarının örgütlü bir şekilde ortaya çıktığını belirtmek gerekir.⁶

Bu esnada Kafkasya halklarının aydınları kendi toplumlarının problemlerinin yanında Kafkasya'nın genelini ilgilendiren platformlar için girişimlerde bulunuyorlardı. Kuzey Azerbaycan'ın nüfuzlu aydınlarından Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), Bakü'de Rusça yayınlanan ve başyazarı bulunduğu *Kaspi* gazetesinde devamlı Kafkasya konularını ele alarak bu bölgede yaşayan yerli vatandaşların haklarının Rusya'dakilerle eşit hale getirilmesini, mahkeme sisteminin reformunu ve yerel yönetimlerin (*zemstvo*) burada da uygulamaya geçirilmesini talep ediyordu. Bölgenin kendine has özellikleri bulunduğunu vurgulayan Topçubaşı daha 1905'te yerel bir meclisin *-Kafkas Seymi-* kurulmasını öneriyordu. Ona göre, bu bölge parlamentosu Kafkasya'da ayrılıkçılığa karşı koymaya, halklar arasındaki çatışmayı çözmeye, bölgeyi adaletli ve demokratik bir şekilde idare etmeye yardım edecekti.⁷ Bu konuda Azerbaycanlılara ek olarak, bazı Ermeni grupları da ortak yönetimi savunan görüşler ileri sürüyorlardı. İlginçtir ki, Ermeni Taşnaksütyun Partisi'nin 1907'de kabul ettiği programın 5. maddesi, Güney Kafkasya'nın özerklik şartıyla "Federal Rusya Cumhuriyeti"nin bir parçası olmasını ve bir bölge parlamentosunun kurulmasını öngörüyordu.⁸ Görülmektedir ki, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Kafkas toplumlarının federatif çatı altında birleşme düşüncesi, bazı etnik çatışmalara (örneğin Azeri-Ermeni) rağmen, bölge aydınları tarafından ileri sürülebilmekteydi.

Devrimler Yılı: 1917

I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada 1917 yılının Şubatında başkent Petrograd'da savaştan ve yoksulluktan bıkan kitlelerin beklenilmeyen ani başkaldırısıyla Çarlık düzeni yıkılmış ve iktidar, Geçici Hükümet'e devredilmişti. Şubat Devrimi, Rusya'da yeni bir dönemin kapılarını açmıştı: monarşik düzen ortadan kalkmış ve artık periferide demokratik federatif bir Rusya Cumhuriyeti kurulması

⁶ **Azerbaycan Tarihi: XIX asır**, c. IV, (ed. Mahmud İsmayilov), Bakü 2007, s. 316-335.

⁷ Vilayet Quliyev, "Elimerdan Topçubaşov", **Halk Gazetesi**, 2 Mart (1997), Bakü.

⁸ Firuz Kazemzadeh, **The Struggle for Transcaucasus: 1917-1921**, New York 1951, s. 9.

talepleri yükselmmişti.⁹ Buna paralel olarak, Kafkasya Genel Valiliği de ilga edilmiş, yetkileri de önceki IV. Duma'daki Kafkasyalı vekillerden oluşan Güney Kafkasya Özel Komitesi'ne (*Ozakom-Osobiy Zakavkazskii Komitet*) verilmiştir. Ancak Petrograd'daki Geçici Hükümet'in yerli prototipi olan *Ozakom*'un da söz konusu hükümet gibi etkisiz olduğu kısa zamanda ortaya çıkmıştı.

Bu sırada tüm Rusya'da olduğu gibi Kafkasya'da da özgürlük ortamını bulan halklar kongreler topluyor, milli konseyler kuruyor, isteklerini dile getiriyor, kısacası mobilize oluyorlardı. Tartışılan konular arasında halkların statüsü, yönetim şekilleri, bölgesel yapılanma ve Rusya'nın muhtemel idare tarzı gibi önemli hususlar vardı. Tartışmalar, Rusya'nın demokratik federatif bir yapıya kavuşturulması noktasında birleşiyordu. Hatta Azerbaycanlıların ısrarı ve etkisi ile Rusya'daki Müslümanlar da coğrafi özerkliği esas alan federatif bir devletin kurulmasını, 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde Moskova'da yapılan Rusya Müslümanları V. Kongresi'nde prensip olarak kabul etmişlerdi.¹⁰

Bununla beraber, Kafkasya'da halklar arasında ayrılıklar da yok değildi. Devam eden savaş konusunda örneğin Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında bir ihtilaf söz konusu idi. Birinciler, daha 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de yapılan Kafkasya Müslümanları Kongresi'nde savaşın bir an önce durdurulmasını istemişlerdi. İkinciler ise Doğu Anadolu'nun ilhak edilmesi niyetiyle savaşın devamını istiyorlardı. Bu gibi sorunların ancak Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanması ile ele alınıp tartışılması ve bu meclisin önemli kararlar alması beklenmekteydi. Ne var ki, herkes Kurucu Meclis'e yapılacak seçimleri beklerken olaylar farklı bir mecrada seyretmeye başladı. Bu seyrin istikametini değiştiren olay, Bolşeviklerin Ekim 1917'de Petrograd'da iktidarı ele geçirmeleri idi. Bu tarihten sonra Kafkasya gittikçe daha fazla Rusya'dan uzaklaşmaktaydı.

Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti (1918)

⁹ Nicolas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze**, (çev. Figen Dereli), İstanbul 2011, s.486-499.

¹⁰ İlgili kayıtlar için bkz. **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları**, (haz. İhsan İlgar), İstanbul 1988.

Rusya'daki Ekim İhtilali ile birlikte Kafkasya, merkezden uzaklaşmakla birlikte kendi içinde organize olma yoluna girmişti. Ekim 1917'den Mayıs 1918'e kadar olan dönemde bölge temsilcileri belki de 20. yüzyılda hiç bu kadar yakın olmamışlardı. İlk defa Güney Kafkas halkları kendi iradeleri ile ortak bir hükümet ve meclis -*Seym*- teşkil etmişlerdi. Toplumlararası bölgesel işbirliği eğilimlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu döneme daha yakından bakmakta fayda vardır.

Ekim İhtilali'nden sonra Geçici Hükümet'in yerli organı *Ozakom*'un pasif pozisyon takınması bölgede durumu belirsizliğe sokmuştu. Bunun üzerine, 11 Kasım 1917'de Güney Kafkasya'nın çeşitli milli teşkilatları Tiflis'te bir toplantıda bir araya gelmişlerdi. Toplantının amacı, cari durumun değerlendirilmesi ve bölgenin yönetimi meselesinde yeni kararlar alınması idi. Bu toplantıda Bolşevik hareketi kınanmış, Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasına kadar *Güney Kafkasya Komiserliği* ismiyle geçici yerli bir hükümetin kurulması kararlaştırılmıştı. Mevzubahis toplantının üzerinden dört gün geçtikten sonra Gürcü Menşevik Evgenii Gegeçkori başkanlığında bir hükümet kurularak tüm yetkiler *Ozakom*'dan devralınmıştı.¹¹ Kilit mevkileri Gürcüler (başkan ve dört bakan) tutmakla beraber, kabinede iki Rus, üçer Azerbaycanlı ve Ermeni bulunmaktaydı. Komiserlik, milliyetler meselesinin hızlı ve adilane bir surette halledilmesine çalışacağını beyan ederek vakit kaybetmeden şu iki görevi yapmaya koyuldu: Kurucu Meclis'e seçimlerin düzenlenmesi ve Kafkas cephesinde ateşkes sağlanması. 26-28 Kasım 1917 tarihlerinde Rusya Kurucu Meclisi'ne seçimler yapıldı. Sonuçlar genel olarak beklenildiği gibi idi: 60 bin seçmenin bir vekil seçebileceği seçimlerde Gürcü Menşevikler 11, Azerbaycanlı Müsavat Partisi 10, Ermeni Taşnaksütyun 9, Müslüman Sosyalist Blok¹² 2, Bolşevikler, Sosyal Devrimciler, Himmet ve İttihat Partisi birer sandalyeyi garantilemişlerdi.¹³ Burada şaşırtıcı olan husus, diğerlerinin aksine Azerbaycan

¹¹ Komiserliğin kabine üyelerinin listesi için bkz. Halil Bal, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi: 1914-1918", **İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih ABD Doktora Tezi**, İstanbul 1996, s. 67.

¹² Bunlar, *SR*'lerin (*Eserler* olarak okunur ve açılımı Sosyalist Devrimciler'dir) yerli versiyonu idiler.

¹³ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı: 1905-1920**, (çev. Nuray Mert), İstanbul 1988, s. 149-150.

kesiminde daha yeni yeni siyasi faaliyetlerin başlamasına rağmen birden fazla partinin sahneye çıkması ve neticede oyların birkaç parçaya bölünmesiydi.

Kafkas cephesinde ateşin durdurulması konusunda ise, Komiserlik, Aralık ayında Osmanlı 3. Ordu Komutanı Vehib Paşa'nın ateşkes teklifini müzakere etmiş ve 18 Aralık'ta Erzincan'da bir mütareke imzalamıştır. Böylece bir taraftan savaş durdurulmuş, diğer taraftan ise mütarekenin altına Komiserliğin imza atması, Osmanlı yöneticilerinin bu kurumu bir hükümet olarak tanınması anlamına gelmişti. Acaba Komiserlik kendini böyle mi görüyordu? Aslında Komiserlik kendi statüsüyle ilgili tereddüt içinde idi. Komiserlik açısından bakıldığında Aralık 1917'de Rusya'dan tam bir kopuş henüz söz konusu değildi. Ama Rusya'nın artık eskisi gibi devam edemeyeceği ve federatif demokratik bir cumhuriyete dönüşeceği gibi belli olan bazı noktalar vardı. Milletler kendi geleceklerini bu çerçevede belirleyeceklerdi. "Kafkas özerk cumhuriyeti" veya münferit özerk cumhuriyetlerin ortaya çıkması muhtemeldi. Bu doğrultuda Bolşeviklerin iktidarının geçici olacağı tahmin edilmekteydi. Ancak bir ay sonra Ocak 1918'te Bolşevikler Kurucu Meclis'in toplanmasına izin verseler de burada sayısal üstünlüklerini kaybettiklerinden daha ilk toplantısında bu meclisi dağıtıp meşru olmadığını ilan ettiler.¹⁴ Böylece, Kafkasyalı milletlerin parlamenter Rusya'nın bir parçası olma arzusu suya düşmüştü.

Rusya'da bu gelişmeler olurken Erzincan Mütarekesi'nden sonra Kafkas cephesindeki Rus birlikleri yerlerini yeni kurulan Ermeni ve Gürcü milli birliklerine bırakıyor, silah ve mühimmatları da devrediyorlardı. Bu sırada Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni silahlı birlikleri Müslüman ahaliyi katletmeye başlamıştı. Vehib Paşa bu durumu Kafkas Ordusu komutanı General Odişelidze'ye bir mektupla bildirmiş, önlem almasını rica etmişti.¹⁵ Odişelidze Müslümanları Ermenilerden koruyacağına söz verse de, katliamlar devam ediyordu. O esnada 15 Ocak'ta Erzincan'da Müslüman ahalden 1500 kişi öldürülmüştü. Bu durum Türk tarafını da rahatsız ediyordu. Bu arada, Vehib Paşa Komiserliğe barış görüşmeleri yapmayı önermiş ve onları Brest-Litovsk'ta Almanlarla Bolşeviklerin de katıldığı konferansa

¹⁴ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, (çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul 2009, s.366.

¹⁵ Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 85.

davet etmişti. Fakat Güney Kafkasya Komiserliği kararsızlık içinde idi ve bölgesel parlamento olan *Seym*in toplanmasına kadar bunlara olumlu bir cevap vermemişti.

Rusya Kurucu Meclisi'nin Bolşevikler tarafından dağıtılmasından sonra Güney Kafkasya'da yerel bir parlamentonun toplanması kaçınılmaz olmuştu. Gürcülerden gelen isteğe Azerbaycanlılardan da tam destek verilince gönülsüz Ermeni milletvekilleri de bu işe katılmıştı. Bu parlamentoya yerel dillerden veya Rusçadan değil, Lehçe meclis anlamına gelen *Seym* ismi verilmişti. *Seym* için yeni bir seçim yapılmayarak milletvekillerinin sayısını belirlemek için Rusya Kurucu Meclisi'ne yapılan seçimler temel alınmıştı. Kurucu Meclis seçimlerinde 60 bin seçmene bir milletvekili düşerken, *Seym* için 20 bin seçmenin bir milletvekilini seçmesine karar verilmişti.¹⁶ Bu durumda bir taraftan mevcut partilerin milletvekili kontenjanı üç katına çıkarılmış, diğer taraftan bazı küçük partilerin de adayları *Seym*'de yer alabiliyordu. Neticede Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni temsilcilerden oluşan 132 kişilik bir meclis oluşmuştu.¹⁷

İlk oturumu 23 Şubat 1918'de yapılan *Seym*'in başkanlığına Gürcü Nikolay Çkheidze seçilmiştir. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin barış teklifi de kabul edilmişti. Ancak bu zamana kadar Osmanlı Ordusu birlikleri 12 Şubat'tan beri ileri harekate girişmiş ve neticede Erzincan ve Erzurum gibi yerleri geri almıştı. Bunun üzerine *Seym*'de hemen bir barış delegasyonu teşkil edilmişti. Gürcü Menşevik Akakii Çhenkeli'nin başkanlığındaki bu heyet, bir devletin temsilcilerinden ziyade çeşitli partilerin üyelerinden oluşan bir delegasyon görünümündeydi. Heyetin amacı, Osmanlı ile nihai sulh anlaşması yapmak ve sınırları 1914 yılı itibarıyla restore etmektir. Ayrıca heyet, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti içinde özerklik elde etmeleri yolunda çaba göstermeliydi.¹⁸

Kafkasya için önemli olabilecek müzakerelerin Trabzon'da yapılması öngörülmüştü. Güney Kafkasya Heyeti, 2 Mart'ta Tiflis'ten tam ayrılacakken, Elviye-i Selase olarak isimlendirilen Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerini Bolşeviklerin Brest-Litovsk'ta Osmanlı Devleti'ne vermeyi kararlaştırdığına dair bir telgrafın

¹⁶ a.g.e., s. 85.

¹⁷ A.[li] M.[erdan] [Topçubaşı], *Azerbaycan'ın Teşekkülü*, İstanbul 1918, s. 15.

¹⁸ Cemil Hesenov, *Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde: 1918-1920*, Bakü 1993, s. 48.

alınması, ziyareti ertelemişti. Seym, bu antlaşmayı tanımayarak birçok başkente protestolar göndermişti.¹⁹ Söz konusu antlaşma hem Ermeniler hem Gürcüler, hem de Azerbaycanlılar için ağır şartlar taşıyordu. Güney Kafkasya Heyetinin 7 Mart'ta yola çıkmasının akabinde Tiflis'te Seym'de Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne teslim edilip edilmemesi tartışmaları yaşanmıştı. Gürcü ve Ermeni vekiller her hangi bir taviz verilmemesini önerirken, Azerbaycanlı vekiller Seym'in bir ikilem içinde bulunduğunu, bir taraftan kendini Rusya'nın bir parçası sayarken diğer taraftan onun yaptığı anlaşmayı kabul etmediğini söylüyor, nihayetinde bazı tavizler verilebileceğini belirtiyordu.

Modern dönem Azerbaycan tarihi uzmanı Tadeusz Swietochowski, Brest-Litovsk anlaşmasındaki taleplere karşı tepkilerden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Ermeni ve Gürcüler bu talebin reddedilmesini isterken, Azerbaycanlılar kabulünü tavsiye ediyorlardı, Osmanlılar onların topraklarının hiçbir bölümünü talep etmediğinden bu tavrı takınmaları kolaydı.”*²⁰

Bununla beraber, zannedildiği gibi, o dönemde hiçbir şey kolay değildi. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu ve diğer eserlerde Seym'in, bir diğer ifadeyle Güney Kafkas Federatif Cumhuriyeti'nin yıkılışının her nedense daha ziyade Azerbaycanlıların bu tavrıyla ilişkilendirilmesi eğilimi gözlenmektedir. Swietochowski'nin ifadesine gelince, birinci söylenmesi gereken şey şu idi: daha o zaman Kafkasyalıların düşüncelerinde sınırlar ve bölgenin hangi idari alt-bölgelere bölüneceği tam olarak kesinleşmemişti. Münferit cumhuriyetler veya milli kantonlar mı oluşturulacaktı, yoksa mevcut durum mu korunacaktı? Dolayısıyla kimin hangi toprakları elde edeceği muğlâk idi. İkincisi, Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinde çoğunluğu hemen hemen Müslümanlar teşkil etmekteydi. Şayet bunların birileri ile birleşmeleri gerekir idiyse, Müslümanların çoğunlukta olduğu Azerbaycan'a bir şekilde bağlanmaları gerekirdi. Üçüncüsü, o esnada Kafkasya'da Osmanlı ordusunu durduracak düzenli bir ordu da yoktu. Dördüncüsü ve her nedense gözlerden kaçan en

¹⁹ Kazemzadeh, a.g.e., s. 91-93.

²⁰ Swietochowski, a.g.e., s. 166.

önemli husus ise, diğerleri ile kıyaslandığında Azerbaycanlıların kendi ordularını teşkili ve silahlanmaları sürecinde çok geride kalmaları idi.²¹ Gürcü ve Ermeni gruplar ise bu durumu lehlerine çevirmekle meşgul idiler. Ekim ihtilalından beri çok hızlı surette milli birliklerin kurulmasına başlanmıştı. Çar ordusunda yıllarca hizmet etmiş yüzlerce subay ve askerlik yapmış binlerce ere sahip Ermeni ve Gürcüler için bu süreç çok zor değildi. Bunun aksine, Müslüman olduklarından askere alınmayan Azerbaycanlılar ise ne harp görmüş, ne top tüfek kullanmasını biliyor, ne de onları örgütleyecek subaylara sahiplerdi. Dahası, Güney Kafkas Komiserliği Azerbaycanlılardan teşkil edilmeye çalışılan birliğe silah ve mühimmat verilmesini geciktiriyordu. En iyi donanım ve tecrübeye Ermeni milli birlikleri sahip idi. Bunlar da zaman zaman Doğu Anadolu, Erzurum, Kars, Iğdır, Nahcivan, Zengezur ve Karabağ'daki Müslümanlara karşı tedhiş hareketlerinde kullanılıyorlardı. Defalarca yapılan müracaatlara rağmen, Komiserlik ve Seym bu duruma lakayt kalmışlardı. Hatta 1918 yılı Mart ayının sonunda Bakü'de Bolşevik ve Ermeni silahlı grupların Azerbaycanlı nüfusa karşı yaptıkları katliamlara -ki, burada üç gün içinde bazı kaynaklara göre 10 bin kadar Müslüman öldürülmüştü- Seym'in Gürcü ve Ermeni üyeleri umursamaz tavır takınmışlardı. Doğuda Ermeni ve Bolşevik tehdidi, Batı vilayetlerinde Ermeni silahlı çetelerinin katliamları ile karşılaşan Azerbaycanlılar, Seym'in bu umursamaz tutumu ve kendilerinin güçsüz kaldıkları durumda yok olma tehlikesi ile yüz yüze geldiklerinde ne yapmaları beklenirdi?²²

Osmanlı Devleti temsilcileri ile Seym delegasyonu arasında gerçekleşen Trabzon Konferansı'na²³ dönersek, 14 Mart'ta başlayan görüşmelerde Osmanlı heyetine Miralay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey başkanlık etmekteydi. Daha ilk toplantıda müzakereler sekteye uğramıştı çünkü Rauf Bey, Güney Kafkasya Cumhuriyeti ile dostluk ve komşuluk ilişkileri kurmak istemekle beraber, bu devletin

²¹ Rusların gelişinden sonra 20.yüzyılın başına dek Azerbaycan'da askerlik durumunun özetiyle ilgili bkz. Mehman Süleymanov, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Harp Tarihi**, I.Cilt, Tahran 2014, s. 10-33.

²² Seymin Azerbaycanlı vekillerinin yaptığı toplantılardan söz konusu tehlikeli durumu sezmemek mümkün değildir. Bu tutanaklar için bkz. **Zaqafqaziya Seyminin Müselman Fraksiyası ve Azerbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları 1918**, Bakü 2006.

²³ Konferansla ilgili çok ayrıntılı bilgi için bkz. Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)**, Ankara 2002, s. 224-445.

statüsünü bir soru ile tartışmaya açmıştı.²⁴ Bu soru karşılığında heyet başkanı A. Çenkeli, bağımsız bir devlet olduklarını ve Brest-Litovsk'ta varılan antlaşmayı tanımadıklarını zira oradaki görüşmelere katılmadıklarını beyan etmişti. Osmanlı heyeti hemen cevap vererek, antlaşmanın imzalandığı sıralarda Güney Kafkasya'nın bağımsız olmadığını ve daha önce de davet edilmelerine rağmen Rusya'nın bir parçası olduklarını ileri sürerek bunu reddettiklerini hatırlatmıştı. Bu durumda, Elviye-i Selase terk edilmeli idi. Çıkmaza giren görüşmelerin yanında Güney Kafkas heyetinden her milletin temsilcileri münferit şekilde ve gizlice Osmanlı mümessilleriyle görüşerek kendi istek ve tavizlerini dile getiriyorlardı. Bu da tabii olarak delegasyonun durumunu zayıflatıyordu.²⁵ Dahası, zaten uzun süren kulis görüşmeleri ve Tiflis'le yapılan telgraf iletişimi de tarafların tutumlarında herhangi bir ilerleme sağlamamıştı. Neticede, Trabzon Konferansı'nın başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı.

Diğer taraftan Osmanlı'nın 3. Ordusu, kumandan Vehib Paşa'nın emriyle mevcut cephe hatlarını aşır 5 Nisan'da Sarıkamış'a girmişti. Antlaşma gereği terk edilmesi gereken Elviye-i Selase'yi zorla almak, tek çare idi. 14 Nisan'da ise önemli liman şehirlerinden Batum alınmıştı.²⁶ Bu sırada Seym çok sıkıntılı anlar yaşıyordu. Osmanlı ordusunun bu ileri harekâtını ne diplomatik, ne de askeri yollarla durdurabilirdi. 14 Nisan'da Seym, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Savaş kararı akşam saatlerinde alınmış ve geç saatlerde toplantıya katılan Azerbaycanlıların sözcüsü M. E. Resulzade savaş kararına karşı çıkmasa da, imalı şekilde bu davada haklının tarafında olacaklarını bildirmişti.²⁷ Haklının hangi tarafta bulunduğu ise belirtilmemişti. Seym'deki bu güvensizlik ortamının sebebi açık idi: daha iki hafta önce Taşnaklar, Bolşeviklerle birlikte 31 Mart-2 Nisan tarihleri arasında, üç gün süren katliamlarda Bakü'deki Azerbaycanlıları vahşice yok etmeye çalışmışlardı. Neticede aralarında çocuk, kadın ve yaşlıların da olduğu on bin kadar sivil katledilmiş, Müslüman mahalleleri donanma gemilerince topa tutulmuş, camilerin yanı sıra

²⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 467-469.

²⁵ Kurat, **a.g.e.**, s. 470-472.

²⁶ Şahin, **a.g.e.**, s. 456- 474.

²⁷ Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 101.

Müslümanlara ait diğer kurumlar ve gazetelerin idareleri darmadağın edilmişti.²⁸ Bu, Azerbaycanlılara karşı girişilmiş açık bir katliam hareketi idi. Taşnakların bu hareketi Güney Kafkasya'da halklar arasındaki birliğe olan inancı yok etmişti. Mart soykırımı, savunmasız bırakılan Azerbaycanlıların can ve mal güvenliğinin Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti içinde temin edilemeyeceğini açığa çıkarmıştı.

Savaş kararının akabinde Seym'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaşı yürütmek için üç kişiden oluşan olağanüstü bir komisyon kurulmuştu.²⁹ Komisyon, başkan Y. Gegeçkori, üyeler N. Ramişvili ve Kh. Karçikian'dan ibaret idi. O esnada Seym'in iki haftalığına tatil edilmesi de öngörülüyordu. Ancak savaş sekiz gün sürmüştü. Vehib Paşa 22 Nisan'da barış teklif ettiğinde Seym'dekiler bir hayli sevinmişlerdi. Aynı gün Seym'de Azerbaycanlıların ısrarlı bağımsızlık talebine Gürcüler de katılınca Ermeniler de destek vermek zorunda kalmış ve böylece Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ezici çoğunlukla ilan edilmiş idi.³⁰

26 Nisan'da A. Çenkeli başkanlığında yeni bir hükümet kurularak Osmanlı Devleti ile görüşmelere Batum'da tekrar başlanması kararlaştırılmıştı.³¹ Fakat 11 Mayıs'ta Batum'da Osmanlı ve Güney Kafkasya heyetleri karşılaştığında sadece bir oturum yapılabildi. Önce aynı gün bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kafkas Dağlılar Cumhuriyeti temsilcilerinin söz konusu görüşmelere katılımı sağlanmıştı. Daha sonra ise Osmanlı mümessillerinin yeni toprak istekleri olduğuna dair bir beyanat dinlenmişti. Geçen bu sürede kan döküldüğü için yeni yerler istendiği anlaşılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu talepleri Güney Kafkasya heyetinde tartışma ve bölünmelere sebep olmuştu. Her kesim kendi menfaatini savunuyordu, uzlaşmak

²⁸ 1918'de Bakü'de Bolşevik ve Ermeni silahlı grupları tarafından gerçekleştirilen Mart Katliamı ile ilgili 1991 sonrasında arşiv ve dönemin basın kaynaklarına dayanılarak yapılan pek çok çalışmadan birkaç örnek için bkz. Aslan Khalilov, **Genotsid Protiv Musul'manskogo Naseleniia Zakavkaz'ia v Istoricheskikh Istochnikakh** [Tarihi kaynaklarda Güney Kafkasya Müslümanlarına Yönelik Soykırım], Bakü 2000; A. Balayev, **Fevral'skaia Revoliutsiia i Natsional'nye Okrainy: Martovskie Sobytiia 1918 goda v Azerbaidjane**, [Şubat Devrimi ve Milli Bölgeler: Azerbaycan'da 1918 Mart Hadiseleri], Bakü 2008; **Mart 1918 g. Baku: Azerbaidjanskije Pogromy v Dokumentakh** [Mart 1918 Bakü: Belgelerle Azerbaycan Pogromları], (haz. S. Rüstemova-Tohidi), Bakü 2009; Akif Aşırılı, **31 Mart Soykırımı: 1918-1920 İller Metbuatında**, Bakü 2011.

²⁹ R. E. Vekilov, **Azerbaycan Respublikasının Yaranma Tarihi**, Bakü 1998, s. 11.

³⁰ Swietochowski, **a.g.e.**, s. 168.

³¹ Konferansla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şahin, **a.g.e.**, s. 545-566.

imkânsız görünüyordu. Gürcüler bu sırada Almanlarla temasa geçip onların desteklerini alarak federasyondan ayrılmaya karar verdiler. Bu, Almanların Osmanlı'nın Kafkaslara doğru ilerleyişini durdurma taktiği olarak da görülebilirdi. Neticede, 26 Mayıs'ta yaklaşık bir aylık bağımsızlık denemesinden sonra Seym son toplantısını yaptı. Son durumla ilgili bu toplantıda alınan karar, telgrafla yabancı devletlere şöyle bildirilmişti:

*“Harb ve sulh meselesinde müstakil Zakaşkasya Cumhuriyeti'ni teşkil eden milletler arasında esaslı ihtilaf rey-i keşf edildiğinden ... Seym, Zakaşkasya'nın parçalandığını bir emr-i vaki gibi telakki ederek öz vekaletini uhdesinden atıyor.”*³²

Böylece, zor koşullar altında toplanarak birlik kurmaya çalışan Güney Kafkasya milletlerinin bu denemesi yukarıda açıklanmaya çalışılan sebepler yüzünden akim kalmış ve geriye bir düzine çözülmemiş problem bırakılmıştı. Buna rağmen, bölge halkları aşağı yukarı bir seneden fazla bir zamanda kendi yönetim mekanizmalarını oluşturmaya çalışmışlardı.

Bağımsızlık Yılları (1918-1920): Bölgesel Zıtlamalardan Kafkas Konferanslarına

Seym'in dağılması akabinde Güney Kafkasya coğrafyasında üç devlet - Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan cumhuriyetleri- kurulmuştu. Tarih, bağımsız cumhuriyetlerin var olduğu yıllarda taraflar arasında vuku bulan ihtilaflarla beraber işbirliği teşebbüslerini ve bölge problemlerini çözmek amacıyla bölge devletlerinin katıldığı ortak Kafkas konferanslarını da kaydetmektedir. İlk başlarda Kafkas devletleri arasında işbirliğinden ziyade birçok nedenden kaynaklanan ihtilaflar meydana çıkmıştı. Daha istiklallerinin ilk ayında Haziran 1918'de Gürcistan'la Azerbaycan arasında çoğunluğu Müslüman-Türk olan Borçalı kazası yüzünden az kalsın savaş çıkacaktı. Gürcüler bu toprakların kendilerine ait olduğunu belirtmiş ve Almanların da yardımıyla buralara asker sevk ederek hububat kaynaklarını müsadere etmek istemişlerdi. Ancak son anda Kafkas İslam Ordusu ismiyle Gence'de

³² 29 Mayıs 1919 il: Azerbaycan Cumhuriyeti İstiklalinin Birinci Sene-i Devriyesi Günü, Bakü 1919, s. 8.

konuslanan Osmanlı güçlerinin komutanı Nuri Paşa'nın da müdahalesiyle taraflar, mevcut durumun muhafazasını ve toprak paylaşımı sorununu daha sonra müzakere etmeyi kararlaştırmışlardı.³³ Diğer bir ihtilaf konusu para basma işinde ortaya çıkmıştı. O dönemde eski Çarlık ve Geçici Hükümet paralarının yanında Güney Kafkasya banknotları da tedavülde bulunuyordu. Önceleri kendi para birimleri olmayan yeni cumhuriyetler kendi aralarında anlaşarak bu eski paralardan bastırıyorlardı. Para basımı işlerini elinde tutan Tiflis, birkaç kez Azerbaycan Cumhuriyeti'nin onayı alınmadan Ermenistan'la beraber banknot basmış ve neticede Azerbaycan iktisadi olarak zor şartlar altında bırakılmıştı. İhtilafın daha şiddetlisi, Gürcü ve Ermeniler arasında 1918 yılının sonuna doğru yaşanmıştı. İkili ilişkiler, Ahalkelek ve Borçalı bölgelerinin Ermenilerle meskûn kısmının Ermenistan Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesi talebiyle gerilmişti. Ermeni temsilciler, Kasım ayında Tiflis'te Gürcüler tarafından organize edilen ve ikili münasebetlerin iyileştirilmesi yanında ileride genel bir sulh konferansı yapılması halinde beraber hareket etmek gibi konuları da görüşmeyi öngören ilk ortak Kafkas konferansına gelmeyi de ertelemişlerdi. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti temsilcilerinin hazır bulunduğu bu konferansın başlaması, iki defa tehir edilmişti. Bu sırada söz konusu bölgeler yüzünden Gürcü-Ermeni savaşı başlamış ve Kafkas konferansı bir süreliğine iptal edilmişti. 14-31 Aralık 1918 tarihlerinde devam eden Gürcü-Ermeni çatışmaları, İtilaf devletlerinin bölgedeki temsilcilerinin olaya karışmasıyla ancak durdurulabilmişti.

Bu ihtilaflara rağmen, bölge devletleri arasında özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti bölgesel işbirliğini geliştirmeyi ve hatta bir konfederasyon çatısı altında birleşmeyi devamlı önermekteydi. Azerbaycanlı önderler, birçok platformda bu düşüncelerini dile getirerek bazı somut adımlar da atmışlardı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önemli devlet adamlarından (daha sonra parlamento başkanı ve Paris Barış Konferansı'na gönderilecek heyetin başkanlığına da seçilen) Ali Merdan Topçubaşı, 1918 yılının sonbaharında büyükelçi sıfatıyla geldiği İstanbul'da Osmanlı ve yabancı devletler mümessillerine sunduğu memorandumda Güney Kafkasya'nın

³³ Dönemin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası için bakınız: Nesib Nesibzade, **Azerbaycan Harici Siyaseti: 1918-1920**, Bakü 1996.

son bir yılını değerlendirmiş ve Kafkas devletlerinde konfederasyon düşüncesinin yaygın olduğunu belirtmişti. Bir süre sonra *Azerbaycan'ın Teşekkülü* ismiyle İstanbul'da yayınlanan söz konusu memorandumun son bölümü, “Mavera-yı Kafkas Milletlerinin Konfederasyon Mefkûresi” başlığını taşımaktaydı. Müellif, burada Güney Kafkasya'nın üç milleti arasında İsviçre'ye benzer bir konfederasyon kurulmasını hem iktisadi, hem de tabii şartların iktiza ettiğini belirtmekte, bölgede konfederasyon düşüncesinin yaygın olduğunu, birçok parti temsilcisinin bunu savunduğunu ve konunun Kuzey Kafkasyalıları da teşmil edilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Topçubaşı, Kafkasyalıların Paris Barış Konferansı'na “konfederasyon fikrini müdafaa için” gideceklerini umut ettiğini bildirerek eserini aşağıdaki birlik mesajları ile bitirmekteydi:

“Eminiz ki, Azerbaycan, Ermeni, Gürcü ve keza Şimalî Kafkasya murahhasları, milel ve akvamin sulh kongresine bu konfederasyon fikrini müdafaa için geleceklerdir. Ve kongrede bütün beşeriyetin muvacehesinde Kafkasya milletleri kendi halaskâr ve müncî ittifaklarını tamimiyle takviye ve tersin ile bila-şekk ü şübhe devletlerin rıza ve tasvibine mazhar olarak kendi ferah-feza dağlarına ve münbit ovalarına sima-i beşuşlarıyla avdet edecekler ve memleketlerindeki cenub güneşinin iltifatkâr ve hayat-bahşa şuaları altında, Kafkasya iklim-i feyyazına şeref-âver bir suretde ve nesl-i âtileri ile bütün beşeriyetin faidesi uğrunda sulhperverâne, azad ve hür ve makulâne ve bir hayat-ı beşeriye yaşamaya başlayacaklardır.”³⁴

Aynı anlamda, fakat daha net ifadeler 1919'da Paris Barış Konferansı esnasında yine Topçubaşı'nın başkanlığındaki Azerbaycan Delegasyonu'nun, bu konferansa katılan devletlere sunduğu memorandumda sarfedilecekti. Burada da Kafkasya'daki çatışmalara ve toprak iddialarına en iyi çözümün konfederasyon yapısında aranması gerektiğinin altı çizilmekteydi:

“Azerbaycan Barış Delegasyonu, en iyi düzenin Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Dağlılar [Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti] gibi

³⁴ Topçubaşı, a.g.e., s. 45- 46.

Kafkas cumhuriyetlerinin konfederasyonu olduğunu düşünüyor. Kuzey Kafkasya Dağlıları gibi, Kafkas cumhuriyetlerinin federatif birliğinin taraftarı olarak Azerbaycanlılar, bu birlik biçiminin milli ve toprak/sınır çatışmalarına son koyacak en iyi araç olacağını hesap ediyor. Bu durumda söz konusu tartışmaların keskinliği kaybolacak ve genel menfaatler namına yapılan karşılıklı tavizler Kafkasyalıların refahı lehine sona erecektir. Biz buna kesin olarak inanıyoruz.”³⁵

İşbirliği ve entegrasyon eğilimlerine somut bir örnek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuzey Kafkasyalılara mali yardımları ve onlarla birlik kurma yönündeki beyanları idi. Söz konusu dönemde Bakü, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne 2 milyon Azerbaycan Manatı miktarında yardımda bulunmuş ve her zaman bu cumhuriyetle birlik kurmaya hazır olduğunu bildirmişti. Hatta 1918 yazında bu cumhuriyetle ortak bir yapı altında birleşmek için çabalar gösterilmiş, bir birlik antlaşması layihası hazırlanmıştı. Gürcistan ile Azerbaycan arasında ise 16 Haziran 1919'da dış tehditlere karşı askeri bir antlaşma imzalanmıştı. Bu, esasında kuzeyden gelecek General Denikin'in Beyaz ordularına karşı yapılmış bir savunma paktı idi. Bu pakta katılmak için Ermenistan Cumhuriyeti de davet edilmişti. Ancak Erivan, bu davetin aksine, Denikin'den silah yardımı almaya ve onunla stratejik ortaklık yapmaya girişmişti.

Söz konusu dönemde ilginç olan bir diğer nokta ise, Kafkas konferanslarının yapılması idi. Her ne kadar bu konferanslardan sonuç alma imkânı az olsa da, burada iyi bir tecrübe edinildiği söylenebilir. Yukarıda sözü geçen konferansa ilaveten, 25 Nisan 1919'da Tiflis'te ikinci bir konferans düzenlenmiş ve burada çeşitli konularda çalışacak altı komisyon kurulmuştu. Hatta bu komisyonlar çalışmaya başlayıp birkaç prensip anlaşmasına dahi varmışlardı. Ne var ki, Denikin güçlerinin kuzeyden hücumu ve taraflar arasında ihtilaflar konferansın işini sekteye uğratmıştı.³⁶

Bunların yanında, Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasında çatışmalara çözüm bulmak için 14 Aralık 1919'da Bakü'de Azerbaycan-Ermenistan konferansı

³⁵ **Claims of the Peace Delegation of the Republic of Caucasian Azerbaidjan Presented to the Peace Conference in Paris**, Paris 1919, s. 42-43.

³⁶ Nesibzade, **a.g.e.**, s. 99-102.

yapılmıştı. Burada, sorunların diyalog yoluyla ve zor kullanılmadan çözülmesi yönünde bir prensip anlaşmasına varılmıştı. Ayrıca, Azerbaycan tarafı, Güney Kafkas konfederasyonu teklifini ve tasarısını burada da yinemişti.³⁷ Hatta bu konuyu görüşmek üzere Tiflis'te bir dahaki sene toplanma kararı alınmıştır. Bu arada, Gürcistan, Azerbaycan ile askeri ilişkilerini ilerletmiş, bu doğrultuda onlarca subayla beraber bazı askeri mühimmat da Bakü'ye gönderilmişti. 5 Şubat 1920'de iki ülke arasında bir ticaret anlaşmasının imzalanması ve Bakü'nün uygun fiyattan Tiflis'e petrol satacağını taahhüt etmesi ile ilişkiler daha da pekişmişti.

Mevzubahis dönemde sonuncu Kafkas Konferansı, 9 Nisan 1920'de yine Tiflis'te toplanmıştı. Azerbaycan heyeti tarafından konferansa sunulan "Güney Kafkas Cumhuriyetleri Konseyi"nin oluşturulmasıyla ilgili bir tasarı, diğer katılımcılar tarafından da tasvip edilmişti.³⁸ Bu tasarı, bir konfederatif yapıyı öngörmekteydi. Fakat müteakip oturumlar Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından 28 Nisan'da işgal edilmesiyle yarıda kesilmişti. Son olarak, Kafkas konferanslarının bölgedeki diğer devletlerin aracılığıyla değil, yerel inisiyatifle meydana geldiğini, tarafların doğrudan görüşmeler yaptığını, görüşmelerin Kafkasya içinde yapıldığını ve görüşmelere bölge dışından devletlerin katılmadığını belirtmek gerekir. Öte taraftan ilginç bir husus da aralarında savaş dahil yaşanan birçok ihtilafa rağmen her bir devletin diğer başkentlerde diplomatik temsilcilerinin bulunmasıdır ki, bu da işbirliği yönünden olumlu bir özellik olarak görülebilir.

Kısa süren bağımsızlık döneminde Kafkasya cumhuriyetleri arasında işbirliği eğilimleri ve bir konfederasyon kurma fikri mevcut olsa da, bunların nihai tahlilde başarıya ulaşmadığı bilinmektedir. Bu başarısızlığın nedenleri arasında mevcut liderlerin devlet ve yöneticilik tecrübelerinin yetersiz olması, planlanan projeleri hayata geçirmek için maddi kaynakların kâfi olmaması ve ayrıca zamanın da kısıtlı oluşu sayılabilir. O esnada Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkas Dağlılar Cumhuriyeti arasında belli düzeyde bir yakınlaşmadan ve hatta aralarında bir stratejik

³⁷ a.g.e., s. 135-136.

³⁸ 24 maddelik bu tasarının detayları için bkz. O. Nayman Mirza-Kriçinski, "Kafkasya Konfederasyonu İdesi Tarihine Dair", **Kurtuluş**, s. 5 (Mart 1935), Berlin 1935, s. 138-140. *Kurtuluş*, Berlin'de 1934-1938 arasında M. E. Resulzade liderliğindeki muhacir Azerbaycanlıların çıkardığı bir dergi idi.

ortaklıktan bahsedilebilirdi çünkü bu cumhuriyetler arasında tartışmalı sınırlar meselesi veya izlenen güncel siyaset gibi alanlarda ciddi anlamda bir uçurum bulunmuyordu. Ermenistan Cumhuriyeti'nin ise söz konusu eğilimlere mesafeli davrandığı görülmekteydi. Erivan'daki yöneticiler bölgesel entegrasyon yerine yabancı devlet ve güçlerin yardımını alarak irredentist niyetlerle "Büyük Ermenistan"ı tasarlamayı yeğliyorlardı. Bu yöneticiler ne Denikin'e, ne de Bolşevik tehdidine karşı bölge içinde ortak bir mukavemet eğilimi göstermiş, ne de Paris Barış Konferansı'nda diğer Kafkas ülkeleri ile işbirliğine yanaşmışlardı. 1918-1920 yıllarında Kafkas devletleri arasında entegrasyon ve işbirliği çabalarının bir netice vermemesi, onların kuzeyden gelen Bolşevik istilası karşısında da yeterli direnç gösterememelerine yol açmış ve neticede bağımsızlıklarını tekrar kaybetmişlerdi.

Zakafkasya Federasyonu³⁹: Sovyet Entegrasyon Modeli (1922-1936)

1921 yılı başlarına dek Bolşevikler, Güney Kafkasya'daki üç cumhuriyeti de ele geçirip bölgede yeni düzenlemeler yaptılar. XIX. yüzyılın başlarındaki ilk gelişlerdeki tecrübeye dayanarak (Bolşevik) Ruslar, önce yönetimi yarı askeri-siyasi organlara, yani ihtilal komitelerine (*Revkom*) bırakmışlardı. Dahası, bağımsız isimler altında Komünist örgütlenmelere izin verilse de (örneğin Azerbaycan Komünist Partisi), aslında bölgeyi kontrol altında tutmak için parti teşkilatları merkezileştirmiş ve bütün yetkiler Bolşeviklerce daha 1919 yılında kurulmuş olan Kafkas Bürosuna verilmişti.⁴⁰ Ayrıca, Kafkasya işleri ve genel olarak Rusya'nın idari yapısı ile V. Lenin'in Milliyetler Komiseri İ. V. Stalin yakından ilgileniyordu. Gerek Güney ve gerekse de Kuzey Kafkasya'daki⁴¹ sınırlar ve yerleşim planları bu şahısla bağlantılı idi. Stalin'in planı çerçevesinde Güney Kafkasya'nın üç cumhuriyeti özerklik statüsü

³⁹ *Zakafkazskaya Federatsiya*.

⁴⁰ Bölgedeki Bolşevik partisi örgütlenmelerinin özerklik - merkeziyetçilik ekseninde gelişimi ve bunların Güney Kafkas Federasyonu'nun kurulmasındaki rolüyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Stephen Blank, "Bolshevik Organizational Development in Early Soviet Transcaucasia: Autonomy vs. Centralization: 1918-1924", **Essays on the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia** (haz. Ronald Grigor Suny), Ann Arbor 1996, s. 307-340.

⁴¹ Kafkasya'nın Kuzeyindeki "etnografi müzesinin" Bolşeviklerce yeniden düzenlenmesi hakkında bkz. Stephen Blank, "The Formation of the Soviet North Caucasus: 1918-1924", **Central Asian Survey**, vol. XII/1 (1993), Londra 1993, s. 13-32.

olarak Rusya'ya bağlanacaktı. Fakat Lenin'in müdahalesi ile bunlar görünürde bağımsız olarak kabul edilmişti, ama perde arkasında planın özü pek de değişmemişti.

O esnada Moskova'da Güney Kafkasya'nın ekonomik ve siyasi açıdan birleştirilerek yönetilmesinin daha uygun olacağı fikri öne çıkmıştı. Bu süreç bürokratik mekanizmalar marifetiyle daha da hızlandırılmıştı. Şubat 1921'de Gürcistan'ın işgalinin akabinde Lenin "Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Dağıstan ve Dağılılar Cumhuriyetlerindeki Komünist Yoldaşlara" adlı mektubunu kaleme almıştı. 14 Nisan 1921 tarihli bu mektupta Lenin, adı geçen cumhuriyetlerin siyasi, iktisadi ve askeri yönlerden birleştirilmesinin önemini vurgulayarak bir nevi düğmeye basmıştı.⁴² Adet olduğu üzere konu önce Bolşevik Partisi'nin Kafkas Bürosu'nda, sonra da partinin yerel örgütlerinde ele alınıp savunulmuştu. Ancak birçok yerde buna karşı itirazlar da yok değildi. Örneğin Azerbaycanlıların bazıları bu birleşmenin kendi petroleri hesabına diğerlerinin sübvansede edilmesi şeklinde olacağını düşünmekteydi.⁴³ Gürcü Komünistlerden bazıları da bu birleşme sürecinde kullanılan bürokratik yöntemlere sitem etmişlerdi.⁴⁴ Aslında, bu birleşme bir emrivaki olarak bölgenin federasyon adıyla idari, ekonomik ve kültürel yönden sıkı kontrol altına alınması anlamına gelmekteydi.⁴⁵ Yapılan itirazlar hiç bir şeyi değiştirmemişti.

11 Mart 1922'de Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında Güney Kafkasya Federasyonu ittifak anlaşması imzalanmış ve yetkili organlar belirlenmişti. Her cumhuriyetten birer kişinin katıldığı Başkanlık Konseyi, ayrıca Yüksek Ekonomi Kurulu ve yürütme organı olan İttifak Sovyet'i kurulmuştu. Cumhuriyetlerin tüm çalışmalarında karar alma yetkisi ve yürütme işleri federasyona verilmişti. Bu federasyon bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin de hukuki anlamda dört kurucu üyesinden birine dönüşmüştü. On dört sene devam eden Federasyon yönetimi, 1936'da yine bu yapının "mimar"ı Stalin tarafından miadını doldurduğu gerekçesiyle

⁴² "Zakafqaziya Sovet Federatif Sosialist Respublikası (ZSFSR)", **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, c. IV. (1980), Bakü 1980, s. 285.

⁴³ Stephen Blank, "The Transcaucasian Federation and the Origins of the Soviet Union: 1921-1922", **Central Asian Survey**, vol. IX/4 (1990), Londra 1990, s. 34.

⁴⁴ Bunun için bkz. Héléne Carrère d'Encausse, **The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State: 1917-1930** (terc. Nancy Festinger), New York 1992, s. 111-137.

⁴⁵ Audrey L. Altstadt, **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Stanford 1992, s. 119-125.

feshedilmişti. Bundan sonra her cumhuriyet münferit şekilde SSCB üyesi gibi faaliyetini sürdürmüştü. Netice itibarıyla, bu Sovyet federasyonu, bölge ülkelerinin tabii ihtiyaçlarından ve menfaatlerinden ziyade Moskova'nın kaygılarından ileri gelerek tepeden verilen emirle kurulmuştu. Uzaktan kumandayla yönetilen federasyon, bu ülkeler arasındaki sağlıklı ve uzun ömürlü işbirliğini geliştirememişti. Her şeye rağmen, Sovyetlerin çöküşüne dek bölge ülkeleri birbirleriyle pek çok alanda ilişkilerini sürdürmeye devam etmişlerdi.

Kafkasyalı Muhacirlerin Konfederasyon Özlemi (1920'li-1930'lu Yıllar)

1920'li yılların başında Kafkasya'nın Bolşevikler tarafından işgalinden sonra sabık cumhuriyetlerin aydın ve yönetici elitlerinin önemli kısmı Avrupa ülkelerine dağılmışlardı. Buna rağmen, onlar kendi aralarında görüşmekte, irtibat sağlamakta ve hatta bazı konularda beraberce beyanatlar vermekteydiler. Ülkelerinin istila altında olduğunu idrak etmeleri, muhacir durumuna düşmüş bu insanları yakınlaştıran faktörlerden biri olsa gerek. Gerek muhaceret örgütlenmelerinde,⁴⁶ gerekse de yayınlanan gazete ve dergilerin isimlerinde bunu açıkça görmek mümkün idi. Mesela, Azerbaycanlıların İstanbul'da çıkardıkları ilk muhaceret dergisinin ismi *Yeni Kafkasya* idi. Bu ve diğer basın organlarında Kafkasya birliği konuları işleniyor, istiklal bayramlarının beraberce kutlanmasına dair haberlere yer veriliyor, bu bayramlarda bir araya gelinerek ortak kutlamalar yapılıyordu. Ayrıca, Kafkas İstiklal Komitesi gibi ortak kurumlar kuruluyor ve Avrupa'da Kafkas lobisi oluşturulmaya çalışılıyordu. Görüldüğü kadarıyla, Kafkas birliği düşüncesi bu nesil muhacirler arasında unutulmak bir yana ısrarla sürdürülmeye çalışılıyordu.⁴⁷

Bu çerçevede 11 Temmuz 1934'te Brüksel'de Kafkasyalı muhacirlerin ileri gelenlerinden bir grup, Kafkasya Konfederasyonu Antlaşmasını (Misak) düzenlediklerini ilan ettiler. Bu, bir nevi ileride Kafkas halklarının bağımsızlıklarına

⁴⁶ Muhacir Azerbaycanlıların siyasi faaliyetini inceleyen araştırma için bkz. Haleddin İbrahimli, *Azerbaycan Siyasi Muhacereti (1920-1991)*, Bakü 1996.

⁴⁷ Bu muhacirlerin (Azerbaycan, Gürcü ve Kuzey Kafkasyalı) Kafkas Konfederasyonu oluşturma çabalarıyla ilgili kendi aralarındaki yazışmalar ve yaptıkları toplantıların tutanakları için bkz.: *Kafkazskaia Konfederatsiia v Ofitsial'nykh Deklaratsiiaakh, Tainoi Perepiske i Sekretnykh Dokumentakh Dvizheniia Prometei* [Promete Hareketinin resmi beyanatlarında, gizli yazışma ve dokümanlarında Kafkas Konfederasyonu], (haz. G. Mamulia), Moskova 2012.

kavuştuklarında inşa edecekleri ortak devletin kurucu prensiplerinin önceden beyan edilmesi idi. Misaka göre, cumhuriyetlerin mevcut iç yapısı korunacak, ancak dış politika, gümrükler ve savunma işleri konfederasyon yönetimince yürütülecekti. Sorunlar öncelikle müzakere ve görüşmelerle, bunlardan bir çözüm çıkmazsa, kurulacak olan Konfederasyon Yüksek Mahkemesi'nce çözülecekti. Uzmanlar Komisyonu bu esasları göz önünde bulundurarak bir anayasa hazırlayacaktı.⁴⁸ Antlaşmayı 1918-1920 yıllarında faaliyet gösteren Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkas Dağlılar Cumhuriyeti'nin liderliğini yapmış yöneticiler imzalamışlardı. Antlaşmada Ermenistan için de yer bırakıldığı belirtilmişti. Ertesi yıl Şubatında bir Kafkas konferansı toplanarak bu prensipler onaylanmış ve koordinasyon için bir Konfederasyon Konseyi (Şura) teşkil edilmişti. Bu konsey her ne kadar belli çabalar sarf etse de muhacirler arasında çeşitli siyasi görüş ayrılıkları yüzünden etkili olamamıştı. II. Dünya Savaşı'yla muhacirler arasındaki irtibat da sekteye uğramıştı.

1991 Sonrası Yeniden Bağımsızlık ve İhtilaflar Yumağında Kafkaslar

Bilindiği gibi, 1991 yılına gelindiğinde SSCB tarih sahnesinden silinmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da üç yeni devletle beraber bölge içi ihtilaflar da ortaya çıktı. Rusya Federasyonu'nun unsurları olan Kuzey Kafkasya'daki altı özerk cumhuriyetin⁴⁹ ve bir özerk vilayetin⁵⁰ de söz konusu ihtilaflara katılmış olduğu düşünülürse, çatışmaların sayısı ve boyutunun ne düzeye çıktığı tahmin edilebilir. Bunlar Azeri-Ermeni, Çeçen-Rus ve Gürcü-Abhaz, Gürcü-Güney Osetya savaşları; Kuzey Osetya-İnguşetya, Karaçay-Balkar ve Çerkezler arasındaki çatışmalar idi.⁵¹ 1990'lı yılların başında bölgesel işbirliğinden ziyade yoğun olarak yaşanan silahlı çatışmalar ve göçler söz konusu idi. Sovyetlerin çatisı

⁴⁸ Misakan tam metni için bkz. **Kafkasya Konfederasyon Vesikalar ve Materyaller**, Y.y. 1937, s. 5-7.

⁴⁹ Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kabarda-Balkar, Kuzey Osetya ve Karaçay-Çerkez özerk cumhuriyetleri.

⁵⁰ Adıgey vilayeti. Bu bölgelerin durumuyla ilgili etraflı bilgi için bkz. **Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar: Kuzey Kafkasya**, (haz. V. A. Tişkov ve E. İ. Filippova), Ankara 2001.

⁵¹ Buradaki çatışmalar iki kategoriye ayrılabilir: Birincisi, Gürcü-Abhaz gibi bölge içinde meydana çıkanlar. İkincisi ise, iki Çeçen-Rus (1994-1996; 1999-2000) savaşı gibi bölge-dışı aktörler ile olan çatışmalardır.

çöktükten sonra bu kadar çok ihtilafın ortaya çıkmasında yine Moskova'nın önceki yıllarda yaptığı bölge-içi idari düzenlemelerin, sınır ve nüfus düzenlemelerinin toplumlararası nifaka yol açtığı ve akabinde Kafkasya'da belli tarafları askeri ve ekonomik yönden destekleyerek çözüm yollarını çıkmaza soktuğu söylenebilir.

1990'lı yıllarda Kafkaslardaki ihtilaflara son vermek, halklar ve devletlerarasında ilişkileri ve işbirliğini geliştirmek için çeşitli çabalar söz konusu idi. Bu çabaları üç kategoriye ayırmak mümkündür. Birincisi, *halk diplomasisi* denilen biraz da bölge içinden yapılan yerel girişimlerdir. Bunlara bir örnek olarak Kafkas Halkları Konfederasyonu örgütü verilebilir ki, adından da anlaşıldığı gibi bölge halklarının konfederatif bir yapıda birleşmelerini savunmakta idi.⁵² 1989 yılında daha ziyade Kuzey Kafkasya düşünülerek kurulan bu örgüt kendisini Mayıs 1918'de kurulan Kuzey Kafkas Dağlılar Cumhuriyeti'nin meşru varisi saymaktaydı. Kurum, Gürcü-Abhaz savaşında sonuncuları savunmuş, Kuzey Osetya-İnguş çatışması ve Dağıstan'daki birkaç ihtilafın çözülmesi için çalışmıştır. 1994'e kadar bir bölgesel forum gibi öne çıkan örgüt⁵³ bu tarihten itibaren Çeçen-Rus savaşında nötr kalarak dinamizmini kaybetmiştir. Abhazy'a dan Dağıstan'a on altı çeşitli etnik grubu bünyesinde birleştiren "Konfederasyon"a bölgedeki hiçbir Türk kökenli grup katılmamıştır. Bundan başka, 1992'de Azerbaycan ve Çeçenistan devlet başkanlarının teşebbüsü ile Grozni'de *Kafkas Evi* projesi görüşmeleri yapılmış ve aynı isimle uluslararası bir forum teşkil edilmişti.⁵⁴ Ne var ki, Güney Kafkasya toplulukları arasında ortak "Kafkas evi" düşüncesi, mevcut çatışmaların ve milletler arasındaki ayrışmaların şiddeti yüzünden entelektüel düzeyde gerekli desteği alamamıştır.

İkinci kategorideki çabalar ise bölge ülkelerinin diğer devletlerle beraber geliştirmek istedikleri ittifak eğilimleridir. 1990'lı yıllardan itibaren Kafkaslardaki devletlerde iki ittifak eğilimi kendisini göstermekteydi. Azerbaycan'ın Dağlık

⁵² Örgütün 20 maddelik kuruluş anlaşmasının metni için bkz: Moshe Gammer, "Unity, Diversity and Conflict in the Northern Caucasus", **Muslim Eurasia: Conflicting Legacies**, (haz. Yaacov Roi), Londra 1995, s. 183-186 (Ek 9.1).

⁵³ Bu kurumun faaliyeti için bkz. Cem Oğuz, "The Unity of the North Caucasian Peoples: The Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus", **Perceptions**, vol. IV (June-August 1999), s. 126-148.

⁵⁴ Nazim Cafersoy, "Tarihten Günümüze 'Kafkas Evi' Girişimleri ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, c. I/7 (Kasım 2000), s. 31.

Karabağ ve çevresindeki topraklarını işgal altında tutan Ermenistan, Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üyelik çerçevesinde Rusya'nın her türlü askeri ve siyasi desteğini alırken, İran ile de yakın ilişkiler geliştirmiştir. İran ve Rusya arasındaki nükleer ilişkiler dikkate alındığında Rusya-Ermenistan eksenine üçüncü bir devletin yakınlaştığı söylenebilir. Hatta o tarihlerde konuşulan Ermenistan'a İran'dan doğal gaz boru hattı yapımı 2007'de tamamlanmış, demiryolu yapımı ise planlama aşamasındadır. Diğer yandan, topraklarının işgale uğraması ve ayrılıkçılarla mücadele noktasında Azerbaycan ile Gürcistan arasında doğal bir yakınlaşma oluşmuştur (Bu arada Türkiye, bu iki devletle özellikle enerji alanında birçok ortak projeye katılmıştır). 1990'lı yılların sonuna doğru faaliyete başlayan devletlerarası GU(U)AM teşkilatı da bu eğilimin somut yansıması idi. Ekim 1997'de Strasbourg'da AGİT çerçevesinde Gürcistan, Azerbaycan, Moldova ve Ukrayna'nın katıldığı (ve daha sonra Özbekistan'ın katılıp ayrıldığı) GU(U)AM, ayrılıkçılığa ve bölgesel çatışmalara karşı mücadele etmek, ulaşım hatlarını pekiştirmek gibi amaçlarla kurulmuştur.⁵⁵ Rusya'ya karşı güvenlik kaygıları ile işe başlayan bu teşkilatın faaliyetinin, Gürcistan ve Ukrayna'da baş gösteren iç istikrarsızlıklar ve iktidar değişiklikleri sebebiyle potansiyel işbirliği kapasitesine ulaştığı söylenemez.

Üçüncü kategorideki çabalar ise, çeşitli işbirliği platformlarının ileri sürülmesidir. 1999'da Güney Doğu Avrupa İstikrar Paketi düşüncesinden hareket edilerek Kafkasya için de benzeri bir takım öneriler ortaya atılmıştır.⁵⁶ Bunlardan birincisi Ermenistan tarafından ileri sürülmüş 3+3 (Rusya, Türkiye, İran ve üç Güney Kafkas ülkesi) modeli idi. Akabinde Azerbaycan bu modelde düzenleme yaparak kendi teklifini İran'ı çıkarıp ABD'yi ekleyerek- vermiştir. Bu konuda üçüncü bir öneri Türkiye'den gelmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Ocak 2000'de Gürcistan'a yaptığı ziyarette AGİT çerçevesinde Kafkas İstikrar Paketi ismiyle

⁵⁵ Teşkilatla ilgili internette iki siteden bilgi alınabilir. Özbekistan'ın da dahil olduğu sıradaki ilgili site için bkz. <http://www.guam.org/>; kurumun yeni sitesi: <http://guam-organization.org/> (erişim tarihi: Kasım 2016).

⁵⁶ Çeşitli öneriler için bkz.: Hasan Kanbolat ve Gökçen Ekici, "21. Yüzyıl Başında Kafkasya'da İşbirliği Arayışları ve Ekonomik Boyutları", **Jeo Ekonomi**, c. II/2-3 (Yaz/Sonbahar 2000), s. 31-37 ve Cafersoy, *a.g.m.*

Azerbaycan'ın önerisinden pek de farklı olmayan bir modeli dile getirmiş⁵⁷ ve ilgili ülkelerin başkanlarına bu konuda mektuplar da yazmıştır. Hatta bir Batı düşünce kuruluşu hemen bu konuda ayrıntılı bir rapor yayınlamıştır.⁵⁸ Türkiye'nin bu çıkışına karşı bir hafta sonra Rusya kendi inisiyatifini kullanmak istemiş ve 3+1 formülünü, yani “Kafkas Dörtlüsü” düşüncesini ortaya atmıştır (Bu çerçevede, 1 Haziran 2000'de Minsk'te bu dörtlünün bir zirve toplantısı yapılmıştır). Bu sırada, Ermenistan kendi önerisini ‘geliştirerek’ ABD ve AB’yi de ekleyerek 3+3+2 formülünü beyan etmiştir. Kafkasya’da işbirliği platformu kurulması çağrılarının sonuncusu ise Türkiye’den gelmiştir. Ağustos 2008’de Rusya’nın Gürcistan’la yaptığı “5 günlük savaş” akabinde Türkiye, Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini ileri sürerek bölgesel sorunları 3+2 modeli (üç bölge ülkesi artı Türkiye ve Rusya) çerçevesinde görüşmeyi teklif etmiştir. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Ağustos 2008’de Moskova ve Tiflis; Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün de Eylül 2008’de Erivan ve Bakü ziyaretlerinde söz konusu edilen bu platform teklifi, başlangıçta taraflarca reddedilmese de daha sonra yapılan görüşmeler bir sonuç vermemiştir. Genel olarak bakıldığında da yukarıdaki önerilerin hiçbirinin bölgesel problemlerin çözülmesi noktasında şu ana kadar reel bir ilerleme sağlayamadığı görülebilir. Bölgede ayrılıkçı akımlardan ve irredentist politikalarından kaynaklanan ihtilaflar dondurulmuş gözükse de, Kafkasların kuzey ve güneyi her an istikrarı bozulabilecek kırılgan bir ortamda bulunmaya devam etmektedir.

Sonuç

Tarihte halkların geçiş bölgesi olmuş Kafkasya çok farklı millet ve toplulukların iç içe meskûn olarak yaşadığı bir coğrafyadır. Kafkasya’da 20. yüzyılın sonunda yaşanan anlaşmazlık ve sıcak çatışmalar bölgeyi dünya gündeminde ön sıralara çıkarmıştır. Ağustos 2008’de Rusya ile Gürcistan arasında vuku bulan beş günlük savaş, bölge sorunlarının, her ne kadar dondurulsalar da, sıcaklığını koruduğunu göstermiştir. Mamafih, Kafkas halklarının kendi aralarında sorunları

⁵⁷ “Kafkaslar’da İstikrar Paketi”, **Milliyet**, 15 Ocak 2000; “Demirel Offers Stability Pact for Caucasus”, **Turkish Daily News**, 16 Ocak 2000.

⁵⁸ Bu raporun Türkçe yayınlanan versiyonu için bkz. Sergiu Celac, Michael Emerson ve Nathalie Tocci, **Kafkasya İçin Bir İstikrar Paketi**, Brüksel 2000.

çözme, işbirliği ve entegrasyon hususunda tarihsel anlamda belli bir tecrübe sahibi oldukları da unutulmamalıdır. Her ne kadar problemler olsa da, burada çözüm bulma yolları da tükenmemiştir. Yukarıda serdedilmeye çalışılan tarihi tecrübenin bu noktada yararlı olabileceği düşünülebilir. Bu çerçevede çok uzak tarihte değil, 20. yüzyılın başlarında Kafkasyalı aydınlar arasında bölgesel işbirliği ve (kon)federasyon konusunda fikirler ileri sürüldüğü, müzakereler yapıldığı, hatta bu hususta ayrıntılı taslaklar hazırlandığı görülmektedir. Bunun yanında 1917 Devrimlerinden sonra ortaya çıkan ortamda Kafkas toplumlarının ortak bir devlet şemsiyesi altında yaşama çabaları da unutulmamalıdır. Bu çabalar, kısa süren ortak bir parlamento (Seym) etrafında örgütlenme yönünde olmuştur. Fakat bu denemelerin başarısızlığa uğraması ile ortaya çıkan Kafkas devletleri arasında mevcut sorunların çözülmesi amacıyla bölgesel konferansların düzenlendiği de tarihi bir vakıadır. Bu dönemdeki Kafkasyalı elitin Türkiye’de ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde muhaceret dönemlerinde bu birlik duygusunu ve düşüncesini belli düzeyde koruyup sürdürdükleri gözlemlenebilir. Sovyetlerin ilk yıllarında yine Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin federasyon sistemi içinde Moskova tarafından bir araya gelmeleri söz konusu olmuştur.

1990’lı yıllardaki mevcut çatışmalar ve toplumlar arası gerginlikler, 21. asrın başlarında Kafkasyalı aydınların işbirliği ve ortak bir “Kafkas evi” yönünde düşünme çabalarını engellemiş ve tarihi tecrübe neredeyse unutulmuş ve adeta bölgenin asırlardır bir sorunlar yumağı olduğu imajı oluşmuştur. Netice itibarıyla Kafkasya’da yeni işbirliği arayışlarında bu bölgedeki tarihi tecrübenin de öğrenilerek değerlendirilmesinde fayda olduğu söylenebilir. Tabii ki, bu tecrübenin olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla beraber yeni arayışlarda söz konusu tarihin de katkı sağlayıcı bir unsur olarak devreye sokulması, ne kadar girift gözükmüşse gözüksün, mevcut sorunların çözümünde, taraflar arasındaki karşılıklı güvensizliğin azaltılmasında, ortak bir iletişim dilinin bulunmasında yardımcı olabilir.

BİBLİYOGRAFYA

ALTSTADT Audrey L., **The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule**, Stanford 1992, s. 119-125.

- AŞIRLI Akif, **31 Mart Soykırımı: 1918-1920 İller Metbuatında**, Bakü 2011.
- Azerbaycan Tarihi: XIX Asır**, c. IV, (ed. Mahmud İsmayılov), Bakü 2007.
- BAL Halil, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi: 1914-1918", **İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih ABD Doktora Tezi**, İstanbul 1996.
- BALAYEV A., **Fevralskaia Revoliutsiia i Natsional'nye Okrainy: Martovskie Sobytiia 1918 goda v Azerbaidjane**, [Şubat Devrimi ve Milli Bölgeler: Azerbaycan'da 1918 Mart Hadiseleri], Bakü 2008.
- BLANK Stephen, "Bolshevik Organizational Development in Early Soviet Transcaucasia: Authnomy vs. Centralization: 1918-1924", **Essays on the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia**, (haz. Ronald Grigor Suny), Ann Arbor 1996, s. 307-340.
- BLANK Stephen, "The Formation of the Soviet North Caucasus: 1918-1924", **Central Asian Survey**, vol. XII/1 (1993), s. 13-32.
- BLANK Stephen, "The Transcaucasian Federation and the Origins of the Soviet Union: 1921-1922", **Central Asian Survey**, vol. IX/4 (1990) s. 29-58.
- CAFERSOY Nazim, "Tarihten Günümüze 'Kafkas Evi' Girişimleri ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, c. I/7 (Kasım 2000), s. 26- 34.
- CARRÉRE Héléne d'Encausse, **The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State: 1917-1930**, (çev. Nancy Festinger), New York 1992, s. 111-137.
- CELAC Sergiu, Michael Emerson ve Nathalie Tocci, **Kafkasya İçin Bir İstikrar Paktı**, Brüksel 2000.
- Claims of the Peace Delegation of the Republic of Caucasian Azerbaidjan Presented to the Peace Conference in Paris**, Paris 1919.
- "Demirel Offers Stability Pact for Caucasus", **Turkish Daily News**, 16 Ocak 2000.
- GAMMER Moshe, "Unity, Diversity and Conflict in the Northern Caucasus", **Muslim Eurasia: Conflicting Legacies**, (haz. Yaacov Roi), Londra 1995, s. 143-186.
- HESENOV Cemil, **Azerbaycan Beynelhalk Münasibeteler Sisteminde: 1918-1920**, Bakü 1993.
- HOSKING Geoffrey, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönmeden 21.Yüzyıla**, (çev. Kezban Acar), İstanbul 2011.
- "Kafkaslar'da İstikrar Paktı", **Milliyet**, 15 Ocak 2000.

Kafkasya Konfederasyonu: Vesikalar ve Materyaller, y.y. 1937.

Kafkazskaia Konfederatsiia v Ofitsial'nykh Deklaratsiiaxh, Tainoi Perepiske i Sekretnykh Dokumentakh Dvizheniia Prometei [Promete Hareketinin resmi beyanatlarında, gizli yazışma ve dokümanlarında Kafkas Konfederasyonu], (haz. G. Mamulia), Moskova 2012.

KANBOLAT Hasan ve Gökçen EKİCİ, "21. Yüzyıl Başında Kafkasya'da İşbirliği Arayışları ve Ekonomik Boyutları", **Jeo Ekonomi**, c. II/2-3 (Yaz/Sonbahar 2000), s. 31-37.

KAZEMZADEH Firuz, **The Struggle for Transcaucasus: 1917-1921**, New York 1951.

KHALİLOV Aslan, **Genotsid Protiv Musul'manskogo Naseleniia Zakavkaz'ia v Istoricheskikh Istochnikakh** [Tarihi kaynaklarda Güney Kafkasya Müslümanlarına Yönelik Soykırım], Bakü 2000.

İBRAHİMLİ Khaledin, **Azerbaycan Siyasi Mühacireti: 1920-1991**, Bakü 1996.

KRİÇİNSKİ O. Nayman Mirza, "Kafkasya Konfederasyonu İdesi Tarihine Dair", **Kurtuluş** (Berlin), s. 5 (Mart 1935), s. 138-140.

KURAT Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990.

KURAT Akdes Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara 1993.

Mart 1918 g. Baku: Azerbaidjanskie Pogromy v Dokumentakh [Mart 1918 Bakü: Belgelerle Azerbaycan Pogromları], (haz. S. Rüstemova-Tohidi), Bakü 2009.

SÜLEYMANOV Mehman, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Harp Tarihi**, I.Cilt, Tahran 2014.

NESİBZADE Nesib, **Azerbaycan Harici Siyaseti: 1918-1920**, Bakü 1996.

OĞUZ Cem, "The Unity of the North Caucasian Peoples: The Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus", **Perceptions**, vol. IV (June-August 1999), s.126-148.

QULİYEV Vilayet, "Elimerdan Topçubaşov", **Halk Gazetesi** (Bakü), 2 Mart 1997.

RIASANOVSKY Nicolas V. ve Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze**, (çev. Figen Dereli), İstanbul 2011.

SAFAROV Rafik, **Izmenenie Etnicheskogo Sostava Naseleniia Erivanskoii Gubernii v XIX – XX vekakh: Etnodemograficheskoe i Etnogeograficheskoe**

Issledovanie [19 ve 20. Yüzyıllarda Erivan Guberniyası Nüfusunun Etnik Kompozisyonunun Değişimi: Etno-Demografik ve Etno-Coğrafi İnceleme], Bakü 2009.

SWIETOCHOWSKI Tadeusz, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı: 1905-1920**, (çev. Nuray Mert), İstanbul 1988.

ŞAHİN Enis, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)**, Ankara 2002.

Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar: Kuzey Kafkasya (haz. V.A. Tişkov ve E.İ. Filippova), Ankara 2001.

[TOPÇUBAŞI] M.[erdan] A.[li], **Azerbaycan'ın Teşekkülü**, İstanbul 1918.

VEKİLOV R. E., **Azerbaycan Respublikasının Yaranma Tarihi**, Bakü 1998.

VERNADSKY George, **Rusya Tarihi**, (çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul 2009.

29 Mayıs 1919 il: Azerbaycan Cumhuriyeti İstiklalinin Birinci Sene-i Devriyesi Günü, Bakü 1919.

Zaqafqaziya Seyminin Müselman Fraksiyası ve Azerbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları 1918, Bakü 2006.

"Zaqafqaziya Sovet Federatif Sosialist Respublikası (ZSFSR)", **Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası**, c. IV, Bakü 1980, s. 285.

<http://guam-organization.org/> (erişim tarihi: Kasım 2016).